इति तद्वचनं स्कन्दोपवासविषयतया सङ्कोचनीयम्। वाक्यशेषे तथाभिधानात् "स्कन्दोपवासे स्त्रीकार्या पञ्चमी परसंयुता" इति वाक्यशेषः। न चासङ्गातविरोधिनो वाक्योपक्रमस्य सङ्गातविरोधिना वाक्यशेषेण कथं सङ्कोच इति शङ्कनीयम्। असन्दिग्धोपक्रमस्य प्राबल्येऽपि सन्दिग्धोपक्रमस्य वाक्यशेषेण निर्णेतव्यत्वात्। अतएव जैमिनिनापि स्वीकृतम्। "सन्दिग्धे तु वाक्यशेषादिति"। अतः स्कन्दोपवासे पञ्चमी परविद्धा। अन्यत्र पूर्वविद्धेति स्थितम्"।

पञ्चमुख त्रि॰ पञ्च मुखान्यस्य। १पञ्चवदनयुक्ते स्त्रियां स्वाङ्गत्वात् ङीष्। २महादेवे पु॰ तन्मुखनामादि देवीशब्दे उक्तं यथा "शिवस्तत्रस्थितः साक्षात् सर्वपापहरः शुभः। स तु पञ्चमुखः ख्यातो लोकसर्वार्थसाधकः। पञ्चब्रह्मात्मको यस्मात्तेन पञ्चमुखः स्मृतः। पश्चिमे तु मुखे सद्यो, वामदेवस्तथोत्तरे। पूर्वे तत् रूपं विद्याद्घोरं चापि दक्षिणे। ईशानः पञ्चमो मध्ये सर्वेभ्यस्तु परिस्थितः। एते पञ्चमुखा वत्स पापघ्ना पङ्कनाशनाः। सद्योजातो भवेच्छुक्लो वामदेवस्तु पीतकः। रक्तस्तत्पुरुषो ज्ञेयोऽघोरः कृष्णः स एव च। ईशानः पश्चिमस्तेषां सर्ववर्णसमन्वितः। कामदः कामरूपी स्यात् ज्ञानाधारः त्रिवात्मकः"। ३पञ्चवक्त्रे रुद्राक्षभेदे च "पञ्चवक्त्रः स्वयं रुद्रः कालाग्निर्नामतः स्मृतः। स्वागमस्यागमस्यैव अभक्ष्यस्य च भक्षणात्। सद्यः पतति सर्वपापेभ्यः पञ्चवक्त्रस्य धारणात्" तिथि॰त॰ स्कान्दे। ४जवाभेदे स्त्री ङीष्। ५वासकवृक्षे च राजनि॰। पचि-विस्तारे अच् तादृशं मुखमस्य। ६सिंहे पुंस्त्री॰ स्त्रियां ङीष्। पञ्चवक्त्रादयोऽपि तेष्वर्थेषु।

पञ्चमुद्रा स्त्री पञ्चगुणिता मुद्रा। १आवाहन्यादिमुद्रापञ्चके तत्स्वरूपनामादि पूजाप्रदीपे उक्तं यथा

"सम्यक् प्रपूरितः पुष्पैः कराभ्यां कल्पितोऽञ्जलिः। आवाहनी समाख्याता मुद्रा दैशिकसत्तमैः। अधोमुखी त्रियं चेत् स्यात् स्थापनी२ मुद्रिका भवेत्। उच्छ्रिताङ्गुष्ठमुष्टिस्तु संयोगात् संनिधापनी३। अन्तःप्रवेशिताङ्गुष्ठा सैव सम्बोधनी४मता। उत्तानमुष्टियुगला सगा मुद्रीकरणी५मता"। तन्त्रोक्ते देवभेदपूजाङ्गे २योन्यादिमुद्रापञ्चके च तन्त्रसारः।

पञ्चमुष्टिक पु॰ चक्रदत्तोक्ते यवादिमुष्टिपञ्चककषायभेदे "यव कोल कुलत्थानां शङ्खमूलकगुण्ठयोः। एकैकमुष्टिमुद्धृत्य पचेदष्टगुणे जले। पञ्चमुष्टिक इत्येष वातपित्तकफापहः। शस्यते गुल्ममन्दाग्नौ च श्वासे कासे क्षये ज्वरे"।

पञ्चमूत्र न॰ पञ्चप्रकारं मूत्रम्। गवाजामेषीमहिषी गर्दभीनां पञ्चानां मूत्रे राजनि॰।

पञ्चमूल न॰ पञ्चगुणितं मूलम् शा॰त॰। १वैद्यकोक्ते बिल्वादिपञ्चकमूलेतच्च त्रिविधं लघुमहत्तृणाख्यभेदात् तत्र महत् "श्रीफलः सर्वतोभद्रा पाटला गणिकारिका। स्योनाकः पञ्चभिश्चैतैः पञ्चमूलं महन्मतम्। पञ्चमूलं महत् तिक्तं कषायं कफवातनुत्। मधुरं श्वासकासघ्नमुष्णं लघुग्निदीपनम्" अथ लघुपञ्चमूलस्य लक्षणकृत्याह "शालपर्णी पृश्निपर्णी वार्त्ताकी कण्टकारिका। गोक्षुरं पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठं पञ्चमूलकम्। पञ्चमूलं लघु स्वादु बल्यं पित्तानिलापहम्। नात्युष्णं दृंहणं स्वाहि ज्वरश्वासाग्निसीदनुत्" भावप्र॰ "बिल्वाग्निमन्थश्योनाक काश्मर्यः पाटला तथा। ज्ञेयं बृहत् पञ्चमूलं पञ्चमूलमिति स्मृतम्" मतान्तरम्। "शरेक्षुदर्भकाशानां मूलस्य मूलमेव च। सौम्यतं चारकं चैव तृणाख्यं पञ्चमूलकम्" शब्दच॰। पञ्चमूलीत्यपि स्वल्पपञ्चमूलभेदे "शालपर्णी पृश्निपर्णी बृहती कण्टकारिका। तथा गोक्षुरकश्चैव पञ्चमूली कनीयसी" शब्दच॰। पञ्चानां मूलानां समाहारः ङीप्। २मूलपञ्चके

पञ्चमूल्यादि न॰ चक्रदत्तोक्ते पाचनभेदे यथा

"पञ्चमूली बला बिल्वगुडूचीसुस्तनागरैः। पाठा भूनिम्बहीवेरकटजत्वक्फलैः कृतम्। हन्ति सर्वामतीसारान् ज्वरदोषं वमिन्तथा। सम्मूलोपद्रवं श्वासं कासं हन्यात् सुदारुणम्"।

पञ्चयाम पु॰ पञ्च यामा यत्र। १दिवसे "त्रियामां रजनीं प्राहुस्त्यक्त्वाद्यन्तचतुष्टये। नाडीनां तद्भवे सन्ध्ये दिवसाद्यन्तसंज्ञिते" उक्तेः अहोरात्रस्य अष्टप्रहरात्मकत्वेन तन्मध्ये रात्रेस्त्रियामत्वात् परिशिष्टयामपञ्चकस्य दिवसत्वम्। २तदभिमानिदेवभेदे "विभावसोरसूतोषा व्युष्टं रोचिष्मतः पुत्रः। पञ्चयामोथ भूतानि येन जायन्ति कर्मसु" भाग॰ ६।६।१५

पञ्चयुग न॰ पञ्चभिः पञ्चभिः युगम्। ऋदादिभिः पञ्चभिः पञ्चभिः वर्षैः द्वादशवर्षात्मकषष्टिसंवत्सरे "भंगत्यराः पञ्चयुगं चाहोरात्रचतुर्विधः" भा॰स॰१२श्लो॰ "दैवपैत्रमानुषब्राह्मभेदात् अहोरात्रचतुर्विध इत्यर्थः" नीलक॰।

पञ्चरक्तक पु॰ पञ्च रक्ता इव कण्टकादयोऽस्य। १पक्षपोत-